

Протекція та бездіяльність влади на місцях як фактор збереження «старої віри» в умовах державних утисків кінця XVII – середини XIX ст. (на матеріалах Харківщини)

Єремєєв Павло

Єремєєв Павло. Протекція та бездіяльність влади на місцях як фактор збереження «старої віри» в умовах державних утисків кінця XVII – середини XIX ст. (на матеріалах Харківщини). Досліджується питання про взаємини старообрядництва та місцевої влади на Харківщині в період з кінця XVII до середини XIX ст. Доводиться наявність фактів протекції старообрядців з боку представників місцевої влади регіону та ігнорування місцевими чиновниками своїх зобов'язань щодо боротьби зі «старою вірою». Аналізуються причини цього феномену та його значення для виживання старообрядництва в умовах державних утисків. **Ключові слова:** старообрядництво, Харківщина, місцева влада, підкупи.

Yermeev Pavlo. The Protection and Inaction of the Local Authorities as the Factor of Preservation of the Old Belief in the Conditions of State's Oppression from the end of XVII to the middle of XIX centuries (after the example of Kharkiv Region). The mutual relations between the Old Belief and local authorities in the period from the end of XVII to the middle of XIX centuries in Kharkiv Region are explored. The availability of the facts of the protection of the Old Believers from the local authorities of Kharkiv Region and defiance by local public servants their duties to fight against the Old Belief are shown. The causes of these facts and their importance for preservation of the Old Belief in the conditions of state's oppressions are analyzed. **Key words:** Old Belief, Kharkiv Region, local authorities, bribes.

Складність міжконфесійних взаємин та нагальність проблеми встановлення релігійного миру в Україні обумовлює необхідність дослідження історії, культури, віровчення різних релігійних угруповань. Без цього неможливе взаєморозуміння між різними релігійними напрямками, міжконфесійний діалог, та, навіть, просте співіснування конфесій. Протягом кінця XVII – початку XX ст.

старообрядництво мало величезний вплив на суспільне, економічне, культурне, політичне життя Росії [Див., напр.: 15, с. 71-78; 17; 18; 19]. Не останню роль відігравали старообрядці і в історії українських земель: проживаючи тут вже більше трьохсот років, старообрядці помітно впливали на господарське, соціальне, культурне життя краю, були суб'єктом відчутних контактів з автохтонним населенням [28, с. 1-5]. Все це обумовлює актуальність дослідження різних аспектів історії старообрядництва.

Переслідування та утиски старообрядництва з боку держави та офіційної церкви вже давно стали предметом наукових розробок [Див., напр.: 1; 15; 17; 18; 23; 27, с. 193-195]. В умовах державних переслідувань, старообрядці змогли стихійно виробити різноманітні методи протидії утискам, що дозволяли зберегти «стару віру» в складних обставинах. Серед подібних методів, дослідниками старообрядництва вже зазначалися факти протекції старообрядцям з боку державних чиновників та священників пануючої церкви [20, с. 318, 329; 22, с. 384-409; 27, с. 30]. Однак, спеціально ця проблема досі не досліджувалася, окремі ж згадки у науковій літературі носили фрагментарний характер.

Враховуючи вищесказане, автором була здійснена спроба з'ясувати, чи мали місце випадки протекції старообрядцям з боку місцевої влади на Харківщині, виявити причини цієї протекції, визначити її роль у збереженні «старої віри». Нижня хронологічна межа дослідження – кінець XVII ст., – обумовлена часом появи старообрядництва на Слобожанщині. Вибір верхньою хронологічною межею середини XIX ст. обумовлений значними змінами у становищі старообрядництва, що відбулися внаслідок «Великих реформ».

Джерельну базу дослідження складають документи ДАХО [4-14], а також «Історико-статистичний опис Харківської єпархії» архієпископа Філарета (Гумілевського) [29-31], який використовував ряд документів, що до нашого часу не збереглися [25, с. 76-86]. Слід зазначити, що незаконний характер протекції старообрядців з боку місцевої влади, яка за законом мала боротися з «розколом», обумовив звуження джерельної бази з досліджуваної проблематики. Однак у ході дослідження, на Харківщині був виявлений ряд фактів подібної протекції чи ігнорування місцевою владою своїх зобов'язань щодо переслідування старообрядців.

Говорячи про появу та розповсюдження старообрядництва у Чугуєві в кінці XVII – на початку XVIII ст., архієпископ Філарет зазначає, що успіхи «старої віри» у місті та його околицях багато в чому були спричинені протегуванням старовірам з боку місцевої влади [30, с. 104]. Досліджуючи конкретні випадки державної боротьби зі старообрядництвом на Харківщині, можна помітити, що місцева влада нерідко прямо ігнорувала свої обов'язки щодо «боротьби з розколом». Так, на підставі указу від 1 травня 1721 р. Консисторія зобов'язала полковника Булацеля видати старообрядців у Чугуєві та його околицях, причому, імена старообрядців були відомі. Відповідна промеморія була надіслана Булацелю разом з

«дітьми боярськими», однак, ніяких наслідків вона не спричинила [31, с. 105]. Незабаром полковник Булацель знову проявив себе як захисник старообрядців. Коли у 1732 р. для взяття виявлених у Чугуєві старообрядців була надіслана команда, козак Семен Кашкін, вийнявши шаблю, ледь не порубав надісланих та не дозволив їм затримати старовірів. При цьому одного зі старовірів, Івана Губкіна, не дав взяти під варту сам полковник Булацель [31, с. 105].

В середині XVIII ст. колишній старообрядець Максим Косякін доніс у Консисторію на фактичних керівників старообрядництва у Чугуєві. Однак, на спроби Консисторії затримати виявлених старовірів, командуючий кормовими козаками Мурза заявив, що він не підвладний губернській команді та не видав нікого зі старообрядців. Тоді Консисторія просила генерала фон Бісмарка забов'язати чугуївську канцелярію виконати вимоги консисторії щодо «розкольників». Однак, ніяких наслідків це прохання також не мало [31, с. 106].

У 1757 р. були виявлені представники старообрядництва у с. Лозова. Преосвящений Іосаф наказав Консисторії допитати місцевих старообрядців. Однак, сільський отаман, що мав допомагати у розшуку старовірів, не тільки не дав потрібних людей для виконання наказу преосвященного, але й влаштував справи так, що надісланий з Консисторії представник з відкритим листом зміг взяти лише одного – Харитона Репіна, який не був потрібен для слідства [30, с. 190].

На початку XIX ст. старообрядці міста Харкова за дозволом архієпископа Христофора знайшли собі священика – Іоанна Максимова з села Течі Калужської губернії. Вже в 1815 р. він був зареєстрований у Харкові разом з родиною [4, арк. 1-35]. Однак, у 1816 р. під приводом того, що на Максимова була отримана скарга від міщанки Ксенії Касалапової, яка стверджувала, що «він, будучи сп'янілим, заподіяв їй лайкою та справою образу», єпископ Аполлос став вимагати негайної висилки Максимова. За документами, через хворобу Максимов одразу не був виселений, однак, виконуючому обов'язки Харківського поліцеймейстера було доручено прослідкувати за виконанням розпорядження щодо висилки Максимова [5, арк. 1-5]. Незважаючи на це, в 1817 р. священик Іоанн Максимов продовжував мешкати у Харкові, здійснюючи служби, сповідуючи та причащаючи місцевих старообрядців [6, арк. 58].

У жовтні 1818 р. Харківське губернське правління повідомило Консисторії про своє рішення віддати на «увіщювання» виявлених у хуторі Грачовому старообрядців. Для цього губернське правління три рази наказувало земському суду відіслати старообрядців у Консисторію, однак, старообрядці так і не були надіслані [30, с. 283].

Старообрядці часто виявлялись на диво добре інформовані про заплановані на місцях заходи проти «старої віри». Так, в 1858 р. священик слободи Преображенка Павло Ліницький від своїх парафіян дізнався, що в хуторі Наугольнівці ряд членів офіційної церкви

«звернулися у розкол» та збираються у будинку старообрядця Семена Бірюкова. Однак, коли в дім Бірюкова прийшла перевірка самого Ліницького та місцевого керівництва хутора, виявилось, що старообрядці були оповіщені про перевірку. А згодом з'ясувалося, що Наугольнівська сільська управа знаходиться у будинку активного старообрядницького наставника Федора Москальця [13, арк. 5]. Причина доброї інформованості старовірів ставала очевидною.

У разі протекції чи байдужого ставлення місцевої влади, старообрядцям іноді була вигідна сумнозвісна чиновницька тяганина, що стала особливо помітною в часи Миколи I. Справа про закриття старообрядницької каплиці викликала довге чиновницьке листування, яке могло тривати протягом декількох років, впродовж яких старообрядці часто мали можливість виконувати свої треби. Характеризуючи ситуацію в цілому по губернії, управління губернатора зазначало, що справи про «розкольників» розглядаються вкрай повільно [9, арк. 41-42]. Можна привести і конкретні приклади бюрократичної тяганини. Так, протягом 10 років йшло листування у справі «розкольників» Савелія і Никифора Орлових з хутора Грачового. Вони ж у цей час продовжували виконувати функції наставників старообрядницької общини. Врешті-решт, через бюрократичну тяганину справа остаточно затихла [10, арк. 40, 44, 48]. Подібна справа про жителів слободи Покровської Василя та Трохима Пирогових, які влаштували у своєму будинку старообрядницьку молитовню і брали участь в хрещенні в «стару віру» дітей православних батьків, взагалі тривала більше 20 років [12, арк. 42].

Дуже характерною в цьому плані є справа селянки Федосії Шатохіної, яка в 1849 році поскаржилася Харківському губернатору на побої свого чоловіка Дениса Шатохіна. Той, будучи старообрядцем, вимагав від своєї дружини переходу із православ'я у старообрядцтво. Здавалося б, держава, офіційною ідеологією якої було православ'я, повинна була негайно захистити православну від побоїв старообрядця. Проте паперова тяганина у справі тривала три роки, протягом яких Федосія Шатохіна продовжувала піддаватися знущанням. У 1851 році вона навіть спробувала покінчити життя самогубством. Слідство дещо активізувалося, проте рішення так і не було прийнято: після довгого листування між різними інстанціями, справа заглухла. Судячи з усього, Федосію вигнали з дому, а її чоловік не поніс ніякого покарання за побиття [11, арк. 1-18]. Складається враження, що на місцевому рівні Шатохіні підкупив чиновників, які явно гальмували справу в його інтересах: розгул бюрократизму в Миколаївський час давав для цього всі можливості. Додаткові можливості для протекції давали відсутність взаємодії у діяльності розгалуженого бюрократичного апарату, що займався питаннями «розколу», секретність законодавства, розпливчастість формулювань, що призводило до співіснування нових та старих, офіційно не скасованих юридичних норм [1, с. 10].

Не слід забувати, що після дозволу Катерини II старообрядцям селитися у містах та приписуватися до міських станів, старовіри, завдяки працелюбності та традиціям взаємодопомоги, посіли значне місце в економічному житті Російської імперії [21, с. 254-255]. Характер та масштаби економічної діяльності старообрядців на Харківщині ще мають бути з'ясованими, однак, вже зараз зрозуміло, що представники «старої віри» займали досить міцні економічні позиції у Харківському регіоні [32, с. 67-70; 33, с. 191-193]. Це давало можливість старообрядцям на місцевому рівні підкупати представників державної влади. Саме на підкупі вказують більшість дослідників, виявляючи факти протекції старообрядцям з боку влади на місцях в інших регіонах Російської імперії [20, с. 318, 329; 22, с. 384-409; 27, с. 30].

Однак, в нас не має підстав всі випадки протекції старообрядцям з боку місцевої влади пояснювати лише підкупом. Звісно, підкуп мав місце і, скоріш за все, був головною причиною заступництва місцевих чиновників. Однак, за свідченням архієпископа Філарета, в Чугуєві в кінці XVII – на початку XVIII ст. багато представників місцевої влади таємно сповідували «стару віру» [31, с. 104]. Щоправда, Філарет не наводить конкретних фактів на підтвердження цієї тези. Однак, наведені вище випадки протекції старообрядцям з боку місцевої влади, більш-менш впевнено свідчать лише про саму наявність фактів протекції. Причина ж їх залишається предметом здогадок: можливо, діяв підкуп, а можливо – таємна симпатія до старовірів. Документальних свідчень приналежності представників місцевого чиновництва чи військового командування Харківщини до «старої віри» в нас практично немає. Можливо, якимсь відношення до цієї проблематики має приклад відставного генерала Олександрова, що походив з роду старообрядців, однак згодом перейшов до офіційної церкви [31, с. 107-108]. Однак, час його переходу до пануючої церкви залишається нез'ясованим, тому невідомо, чи сповідував він «стару віру» вже займаючи високі пости у війську. Відомо також, що до 1826 р. старообрядницька каплиця існувала у будинку поміщиці Анісії Філіппової [7, арк. 27], хоча питання про відношення самої Філіппової до «старої віри» залишається незрозумілим. Однак, представники місцевої влади та вищого суспільства і не могли відкрито сповідувати «стару віру». В будь-якому разі, проблема приналежності місцевої еліти Харківщини до «старої віри» залишається відкритою і потребує подальших досліджень та залучення нових джерел.

Причиною протекції могла бути й проста індиферентність чиновників стосовно старообрядництва. Про це свідчить справа 1862–1864 рр. «Про самовільне влаштування молитовні у будинку штабс-капітанші Євдокії Павлової та відкриття часовні у домі Прохора Черкашина». В матеріалах справи є письмове пояснення священника чугуївського храму Різдва Богородиці Андрія Ждановського у Консисторію, в якому він зазначає, що чугуївський городничий Обрицький спочатку милостиво

прийняв місцевих старообрядців, які після цього стали сміливо розповсюджувати «стару віру». Андрій Ждановський зазначав, що у всьому винен Обрицький, який, будучи католиком, байдуже ставиться і до православ'я, і до старообрядництва. Щоправда, це пояснення викликає в нас певну недовіру. Адже як пише сам Ждановський, католик Обрицький декілька разів сам був на богослужінні у старообрядців та навіть поставив для їх охорони поліцейських [14, арк. 28]. Наврядше це можна пояснити простою байдужістю. Можна припустити, що тут діяв або принцип солідарності представників різних релігійних меншин перед обличчям пануючої конфесії, або простий підкуп.

Є. М. Бежан, досліджуючи старообрядництво Західного Сибіру, зазначає, що однією з причин більш м'якого варіанту реалізації державного курсу щодо «старої віри» в цьому регіоні була слабка інформованість місцевої адміністрації щодо різновидів «розколу» [1, с. 10]. Подібна ситуація була характерна і для Харківщини. Так, у 1840-х рр. відбувалася тривала переписка органів державної влади на Харківщині, викликана помилкою станового пристава, який, не розуміючи слова «скопці», у поіменній відомості, що подавалася губернатору, включив до їх секти старообрядців слободи Шандроголової Ізюмського повіту [9, арк. 1-38]. Щоправда, ця переписка для старообрядців, що були піддані медичному обстеженню, створила додаткові проблеми. Однак, подібна необізнаність місцевих чиновників могла і допомагати старообрядцям уникати переслідувань з боку місцевої влади.

Випадки бездіяльності духовенства офіційної церкви у боротьбі зі старообрядництвом також зафіксовані на Харківщині [31, с. 121]. Більше того, на початку XVIII ст. були виявлені факти переховування старообрядців у православному Успенському монастирі, що знаходився у Чугуєві. Однак, лише після довгих зусиль, духовній владі вдалося ліквідувати обитель, що стала фактичним осередком старообрядництва, та перевести її монахів у Всесвятську пустинь, під нагляд ігумена Дмитра [31, с. 104]. Старообрядці були виявлені і у Кочетківській Володимирівській пустині, що була віддана «під суворий нагляд» [29, с. 109].

Бездіяльність духовенства щодо викорінення старообрядництва траплялася і в інших регіонах Російської імперії. При цьому, причиною багатьох з них джерела прямо називають підкупи з боку старообрядців [22, с. 384-409]. Стосовно Харківщини, прямих підтверджень фактів підкупу священників в нас немає, хоча, знов таки, великої кількості підтверджень подібних фактів годі й чекати, адже подібні факти намагалися ретельно приховати і старообрядці, і священники пануючої церкви. Тому, враховуючи загальноімперську ситуацію, у комплексі з незаперечними фактами протекції старообрядцям з боку православного духовенства, наявність таких підкупів на Харківщині можна вважати дуже імовірною.

Архієпископ Філарет, говорячи про випадки бездіяльності духовенства Харківщини у протидії старообрядництву, основною їх

причиною вважає недбалість священників [31, с. 121]. Про низький моральний рівень духовенства Харківщини як одну з головних причин розповсюдження старообрядництва говорить і дореволюційний дослідник «старої віри» Ф. В. Ліванов [20, с. 340].

Неможна виключати також імовірну симпатію деяких представників духовенства пануючої церкви до «старої віри». Документальних підтверджень наявності подібних симпатій на Харківщині немає, однак, її можливість видається нам досить імовірною, особливо, у випадку з переходом старообрядців у Чугуївському Успенському монастирі та Богородицькій пустині, що на Кочетку.

З проблемою протекції старообрядцям з боку місцевої влади тісно пов'язаний ще один засіб уникнення старообрядцями утисків – таємне сповідання віри та применшення кількості старовірів у офіційних відомостях. Цей феномен був розповсюджений серед старообрядців усієї Російської імперії [22, с. 384-409]. Применшення дійсного числа старовірів на той час на місцях було вигідно усім. В умовах утисків з боку держави та офіційної церкви, старообрядці нерідко намагалися не афішувати або навіть приховувати свою релігійну приналежність. До того ж частиною старовірів процес офіційної реєстрації пов'язувався з приходом антихриста [16, с. 64-65]. Ще одним фактором відмов старообрядцями офіційно реєструвати свою релігійну приналежність був термін «розкольники», що фігурував у офіційних документах (за виключенням кінця XVIII ст., коли використання слова «розкольник» було заборонено в офіційних паперах та розмовах) [3, с. 284-303]. Тому деякі старообрядці вважали, що реєструючись як «розкольники», вони визнають «стару віру» розколом, тобто зраджують її. З іншого боку, парафіяльним священникам офіційної церкви також була вигідна така ситуація. Адже в такому разі старообрядці, фактично не відвідуючи новообрядних богослужінь, формально були приписані до православного приходу і, відповідно, платили священникам, щоб ті не доповідали про реальне невиконання старовірами обрядів пануючої церкви. Цивільні ж чиновники, применшуючи чисельність старообрядців, демонстрували свої успіхи у боротьбі з «розколом» [22, с. 384-409]. Однак, проблеми державної статистики старообрядцтва, рівня її достовірності, в силу їхньої обширності та дискусійності, потребують окремого дослідження.

Таким чином, протекція старообрядцям з боку деяких місцевих чиновників та представників духовенства пануючої церкви, безсумнівно, мала місце на Харківщині та була важливим чинником збереження «старої віри» в умовах державних утисків. Серед причин подібної протекції можна виділити: підкупи старообрядцями представників місцевої влади, можливу симпатію деяких представників місцевої духовної та світської влади до старообрядництва, просте нехтування місцевими чиновниками та священниками офіційної церкви своїх

обов'язків щодо боротьби зі старообрядництвом, слабку інформованість місцевої адміністрації щодо різновидів «розколу».

Література

1. *Бежан Е. М.* Конфессиональная политика государства и церкви в отношении старообрядцев и русских сектантов Западной Сибири в первой половине XIX в.: Автореф. дис... канд. ист. наук / 07.00.02 / Бежан Евгения Михайловна. – Омск, 2008.
2. *Бучастая С. И.* История старообрядчества в Чугуеве / С. И. Бучастая, О. А. Шевченко // Культурна спадщина Слобожанщини. Історія та краєзнавство. – 2005. – Число 3. – С. 136 – 140.
3. *Василенко Н.* Раскол / Н. Василенко // Энцикл. словарь / изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб., 1899. – С. 284 – 303. – Подпись: Н. В.
4. *ДАХО.* – Ф. 3. – Оп. 25. – Спр. 178. – 35 арк.
5. *ДАХО.* – Ф. 3. – Оп. 31. – Спр. 84. – 5 арк.
6. *ДАХО.* – Ф. 3. – Оп. 32. – Спр. 260. – 64 арк.
7. *ДАХО.* – Ф. 3. – Оп. 127. – Спр. 62. – 41 арк.
8. *ДАХО.* – Ф. 3. – Оп. 147. – Спр. 287-б. – 34 арк.
9. *ДАХО.* – Ф. 3. – Оп. 147. – Спр. 31. – 158 арк.
10. *ДАХО.* – Ф. 3. – Оп. 155. – Спр. 56-а. – 42 арк.
11. *ДАХО.* – Ф. 3. – Оп. 159. – Спр. 114. – 18 арк.
12. *ДАХО.* – Ф. 3. – Оп. 203. – Спр. 289. – 173 арк.
13. *ДАХО.* – Ф. 3. – Оп. 215. – Спр. 21. – 13 арк.
14. *ДАХО.* – Ф. 3. – Оп. 215. – Спр. 56. – 106 арк.
15. *Ершова О. П.* Старообрядчество Москвы и Московской губернии в середине XIX века / О. П. Ершова // Старообрядчество. История, традиции, современность. – М., 1994. – №1. – С. 71 – 78;
16. *Иванов К. И.* Официальная статистика Томского раскола в конце XIX века // Материалы XXXV Международной научной студенческой конференции «Студент и научно-технический прогресс»: История. – Новосибирск, 1997. – С. 64 – 65.
17. *Карцев В. Г.* Религиозный раскол как форма антифеодального протеста в истории России: В 2 ч. Ч. 1. / В. Г. Карцев. – Калинин, 1971.
18. *Карцев В. Г.* Религиозный раскол как форма антифеодального протеста в истории России: В 2 ч. Ч. 1. / В. Г. Карцев. – Калинин, 1971.
19. *Керов В. В.* Старообрядчество как конфессия раннесовременного типа и проблема "обрядоверия" // Старообрядчество: история, культура, современность. – Вып. 12. – М.: 2007. [Электронный документ. Режим доступа: <http://samstar-biblio.ucoz.ru/publ/146-1-0-1166>]. Доступ – 19.02.2009.
20. *Ливанов В. Ф.* Раскольники и острожники: Очерки и рассказы. В 3 т. Т. 1. / В. Ф. Ливанов. – 4-е изд., вновь пересмотренное автором, исправленное и дополненное. – СПб., 1872.
21. *Мельников П. И.* Исторические очерки поповщины / П. И. Мельников. – М., 1864.
22. *Мельников П. И.* Счисление раскольников. В 7 т. Т. 7. / П. И. Мельников // Мельников П. И. (Андрей Печерский). Полное собрание сочинений. – 2-е изд. – СПб., 1909. – С. 384 – 409.

23. *Потоцкий В. П.* Очерк истории старообрядчества Харьковской губернии / В. П. Потоцкий // Липоване. – 2008 – Вып. 5. – С. 77 – 88.
24. *Обухович С. А.* Старообрядчество Самаро-Саратовского Поволжья второй половины XIX – начала XX вв.: вклад в экономику и культуру края: Автореф. дис. канд. ист. наук: 07.00.02 – М., 2008.
25. *Романовский В.* Вступительные замечания к неопубликованным материалам из рукописей архиепископа Филарета и документам / Филарет (Д. И. Гумилевский) // Филарет (Гумилевский Д. Г.). Историко-статистическое описание Харьковской епархии. В 3 т. Т. 3. – Харьков, 2006.
26. *Ружинская И. Н.* Заонежское старообрядчество в первой половине XIX века // Материалы IV научной конференции «Рябининские чтения–2003»: Сборник научных докладов. – Петрозаводск, 2003. [Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.rustrana.ru/print.php?nid=20969>]. Доступ – 08.12.2008.
27. *Таранец С. В.* Старообрядчество Подолии / С. В. Таранец. – К., 2000.
28. *Таранец С. В.* Джерела з історії старообрядництва Правобережної України кінця XVII – початку XX ст. [Текст]: Автореф. дис... канд. ист. наук: 07.00.06 / С. В. Таранець. – К., 2003.
29. *Филарет (Гумилевский, Д. И.).* Историко-статистическое описание Харьковской епархии [Текст]. В 3 т. Т. 1. / Филарет (Д. И. Гумилевский). – Харьков, 2004.
30. *Филарет (Гумилевский, Д. И.).* Историко-статистическое описание Харьковской епархии [Текст]. В 3 т. Т. 2. / Филарет (Д. И. Гумилевский). – Харьков, 2005.
31. *Филарет (Гумилевский, Д. И.).* Историко-статистическое описание Харьковской епархии [Текст]. В 3 т. Т. 3. / Филарет (Д. И. Гумилевский). – Харьков, 2006.
32. *Черкашин, А. Л.* Торговля старообрядцев Харькова в XIX в. / А. Л. Черкашин // Липоване. – 2006 – Вып. 3. – С. 67 – 70.
33. *Черкашин, А. Л.* Хозяйствование старообрядцев Слобожанщины в XIX в. / А. Л. Черкашин // Липоване. – 2008 – Вып. 5. – С. 191 – 193.

© Єремєєв П.

До питання про рівень життя земських учителів Харківської губернії (друга половина XIX – початок XX століття)

Жуков Сергій

*Жуков Сергій. До питання про рівень життя земських учителів Харківської губернії (друга половина XIX – початок XX століття). Стаття присвячена аналізу якості життя земських учителів Харківської губернії у другій половині XIX – на початку XX століття. Охарактеризовано основні джерела доходів, умови життя і праці сільських педагогів, а також діяльність земства і уряду, спрямовану на підвищення соціального статусу народного учителя. **Ключові слова:** рівень життя, земський учитель, народна школа, земство.*

*Zhukov Sergiy. On the Issue of the Zemski Teacher's Living Standards in the Kharkiv Province in the second part of the 19th – at the beginning of the 20th Centuries. The article is devoted to the problem of the analysis of the living standards of the Kharkiv province's zemski teachers in the second part of the 19th – at the beginning of the 20th centuries. The main sources of the revenue of the teacher's have been characterized; their living & working conditions have been analyzed. The activities of the government and self-government aimed at increasing of the social status of the people's teachers have been described. **Keywords:** living standards, peasant school, teachers, zemstvo.*

Проблема рівня життя є актуальною не тільки для окремої людини, а й для суспільства в цілому, оскільки він є важливим мірилом соціального добробуту населення. На межі XIX і XX століть одним з основних пріоритетів діяльності як місцевого самоврядування, так і уряду був розвиток народної освіти. Протягом відносно невеликого періоду на цій ниві було досягнуто значних успіхів, що призвело до формування численної армії народних учителів. Важливість аналізу якості життя та умов праці сільських педагогів підсилюється з огляду на значимість їх соціальної місії у тогочасному російському суспільстві.

У соціологічній літературі існує безліч визначень терміну «рівень життя», автори яких беруть за основу різноманітні показники: рівень